

УДК 378.017:172.15]:004:378.018.44

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-25>

Оксана КРАВЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-9732-6546
доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету соціальної та педагогічної освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) okskravchenko@ukr.net

Ірина РЕЗНІЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-2810-2378
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) rig.ua@ukr.net

ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

У статті висвітлено сучасну проблему виховання громадянина, патріота своєї країни, а також виховання екологічної свідомості, формування екологічної культури населення. Проаналізовано можливості інклюзивного туризму як засобу формування національно-патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді. Охарактеризовано сучасні форми та напрями інклюзивного туризму, такі як: походи вихідного дня, виїзди на природу, екскурсії до визначних місць, багатоденні походи, екскурсії, подорожі, фестивалі, оздоровчі табори, злету, туристські змагання-конкурси, походи фізкультурно-оздоровчого характеру, краєзнавчі експедиції та ін. Проаналізовано основні завдання національно-патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді. Визначено основні види інклюзивних екскурсій, а саме: екскурсії на природу, музейні екскурсії, туристично-краєзнавчі екскурсії, комплексні екскурсії. Зазначено, що спілкуючись з природою, вивчаючи її об'єкти і явища, діти поступово усвідомлюють світ, у якому живуть: відкривають чудову розмаїтість рослинного й тваринного світу, усвідомлюють роль природи в житті людини, цінність її пізнання, відчують морально-естетичні почуття й переживання.

Доведено, що під час проведення різноманітних форм інклюзивного туризму у дітей та молоді відбувається накопичення знань про історичні, культурні, географічні особливості міста, рідного краю, Батьківщини в цілому; позитивне емоційне переживання цінностей національної культури, горде сприйняття своєї належності до національно-етнічної спільноти, орієнтацію на бережне ставлення до пам'яток архітектури та культури, любов до природи; формування мотивів, умінь та якостей, що забезпечують відтворення ціннісних ставлень, патріотичних почуттів у поведінці та діях школярів та студентів.

Визначено, що провідними завданнями патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді засобами інклюзивного туризму виступили: пробудження патріотичних почуттів та історичної свідомості дітей та молоді; прилучення їх до духовної спадщини, багатств національної культури; формування відповідального ставлення до навколишнього середовища та екологічної культури.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, екологічне виховання, інклюзивний туризм, діти та молодь, екскурсії, національна свідомість, патріотичні почуття.

Oksana KRAVCHENKO,
orcid.org/0000-0002-9732-6546
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Social Work and Pedagogical Education
Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) okskravchenko@ukr.net

Iryna REZNICHENKO,
orcid.org/0000-0003-2810-2378
Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Educational Technologies and Pedagogical Creativity
Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) rig.ua@ukr.net

INCLUSIVE TOURISM AS A MEANS OF DEVELOPING NATIONAL AND PATRIOTIC AND ENVIRONMENTAL EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH

The current issue of educating a citizen, a patriot of the country, as well as raising environmental awareness, developing environmental culture in the population is highlighted by this article. The possibilities of inclusive tourism as a means of developing national and patriotic and environmental education of children and youth have been analysed. Modern forms

and areas of inclusive tourism have been defined, such as: weekend hikes, nature hikes, excursions to landmarks, multi-day hikes, excursions, trips, festivals, health camps, rallies, tourist competitions, sports and recreation hikes, local history expeditions, etc. The main objectives of national and patriotic and environmental education of children and youth have been analysed. The main types of inclusive excursions have been defined, namely: nature tours, museum excursions, tourist and local history excursions, combined excursions. It has been noted that children gradually realize the world in which they live by communicating with nature, exploring its objects and phenomena: they discover the amazing diversity of flora and fauna, realize the role of nature in human life, the value of embracing it, experience moral and aesthetic feelings and emotions.

It has been proved that the various forms of inclusive tourism allow for children and youth to gain knowledge about the historical, cultural, geographical features of the city, native land, the Motherland as a whole; experience positive emotions from the national culture values, feel pride in belonging to the national and ethnic community, focus on the careful attitude to architectural and cultural monuments, feel love for nature; develop incentives, skills, and qualities that ensure the reproduction of values-based attitude, patriotic feelings in their behaviour and actions.

The following has been determined as the main objectives of patriotic and environmental education of children and youth by means of inclusive tourism: promoting patriotic feelings and historical consciousness among children and youth; making them familiar with the spiritual heritage, the wealth of national culture; developing responsible attitude to the environment and ecological culture.

Key words: national and patriotic education, environmental education, inclusive tourism, children and youth, excursions, national consciousness, patriotic feelings.

Постановка проблеми. У період війни, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2022).

Важливо відтворити в українському суспільстві почуття істинного патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, сформувати у молоді громадянсько активні, соціально значущі якості, які вона зможе проявити в усіх видах діяльності, і, перш за все, пов'язаних із захистом інтересів своєї родини, рідного краю, народу та Батьківщини, реалізації особистого потенціалу на благо зміцнення української держави. У різні часи та епохи в усіх цивілізованих державах сім'я, школа, суспільство ставили перед собою завдання – виховати громадянина, патріота своєї країни.

Ще однією суттєвою проблемою нашої держави є стан природного середовища. На сьогодні в Україні він оцінюється фахівцями як критичний, коли вже неможливі його самовідновлення й самоочищення. В зв'язку з цим гостро стоять проблеми, пов'язані з боротьбою та наслідками шкідливих виробництв, нераціонального природокористування, неправильної побутової поведінки громадян, інакше кажучи, актуальним завданням сьогодення є ліквідація причин, що призводять до таких негативних екологічних наслідків. Для його вирішення, необхідне виховання екологічної свідомості, формування екологічної культури населення, яке розпочинати необхідно ще з раннього дитинства.

Аналіз досліджень. Основні напрями патріотичного виховання знайшли відображення

Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання до 2025 року, Обласній цільовій програмі національно-патріотичного виховання Черкаської області протягом 2021–2025 років.

Серед видатних вітчизняних і зарубіжних вчених-педагогів до проблеми формування національної свідомості дітей та молоді зверталися Я. Коменський, Г. Сковорода, К. Ушинський, О. Духнович, А. Дістервег, Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, Дж. Дьюї, А. Макаренко, С. Френе, Я. Корчак, В. Сухомлинський та ін.

У сучасних вітчизняних дослідженнях визначають різні засоби національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Так, дослідник С. Волошин розглядає патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної підготовки. Мають наукові розвідки щодо національно-патріотичного виховання як засобу формування соціальних та життєвих компетентностей студентської молоді І. Мурсамітова, Т. Гарбузюк. Формування основ патріотичного виховання у дошкільників засобами народознавства досліджували науковці М. Спіхіна, Н. Курило.

Проблеми екологічного виховання у різних контекстах досліджували Л. Лук'янова, І. Мітрясова, Г. Тарасенко, С. Шмалей, Н. Негруца, Б. Йоганзен, Г. Пустовіт, Л. Печко, Н. Дежнікова, В. Кукушкін, Л. Мантатова, Л. Моторна, Н. Пустовіт, С. Сапожников, Д. Теплов, А. Шульженко, Г. Ярчук та ін.

На нашу думку, одним із шляхів, які поєднують у собі формування національно-патріотичного та екологічного виховання підростаючого покоління є інклюзивний туризм.

Таким чином, **метою статті** є вивчення можливостей інклюзивного туризму як засобу формування національно-патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що національно-патріотичне виховання є ефективним засобом передачі молоді соціального досвіду і надбань попередніх поколінь людства. Воно сприяє розвитку інтелектуального і духовно-творчого потенціалу, національних і загальнолюдських цінностей.

Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022): «головною метою є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин».

До основних завдань національно-патріотичного виховання дітей та молоді належать:

- «утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності - працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму» (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2022) .

ратизму, шовінізму, фашизму» (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2022) .

Екологічна освіта спрямовується на поєднання раціонального й емоційного у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра й краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсальності, наукових знань і дотримання екологічного права.

Найголовнішими завданнями екологічної освіти мають бути:

- виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності, (зв'язку локальних з регіональними і глобальними);
- відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;
- формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно-організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;
- формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи;
- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів;
- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження (Концепція екологічної освіти в Україні, 2022).

Для реалізації поставлених завдань якнайкраще підійде використання інклюзивного туризму.

Інклюзивний туризм для дітей та молоді з особливими освітніми потребами – це сучасний вид туризму, який дозволяє включити в туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей, з урахуванням особливостей її фізично-психологічного стану і розглядається він, насамперед, як потужний засіб активної соціалізації та реабілітації.

Найважливіші завдання туризму: визволення неповносправних осіб із суспільної ізоляції, піднесення бажання до життя, до здійснення

спеціальних вправ у процесі реабілітації, релаксації. Найбільш терапевтичним із погляду широкої реабілітації є активний туризм, який розвиває фізично, морально, оздоровчо, етично й естетично (Тищенко, Чернишова, Осіпчук, 2021).

Мета інклюзивного туризму конкретизується у завданнях, пріоритетними серед яких є:

- інтелектуальний розвиток, розширення кругозору дитини;
- інтеграція у суспільство, відчуття самозначущості, відчуття себе частиною колективу;
- формування особистісних якостей (морально-вольових якостей, таких як наполегливість у досягненні поставленої мети, чесність, рішучість, організованість, відповідальність, самостійність, працьовитість, спортивний азарт, гуманізм, доброзичливість, повага, самоповага та почуття патріотизму та ін.);
- формування та розвиток толерантного ставлення (взаєморозуміння, взаємодопомога і т.д.);
- збереження та зміцнення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості, релаксація;
- створення сприятливих умов для самопізнання, самовизначення;
- оцінювання своїх результатів (самоаналіз);
- розвиток творчих здібностей, креативності;
- розвиток естетичних смаків;
- формування та розвиток екокультури;
- активне міжособистісне спілкування;
- формування та розвиток трудових компетентностей (Пісняк, Резніченко, 2020).

Формами організації інклюзивного туризму для дітей та молоді з ООП є: походи вихідного дня, виїзди на природу, екскурсії до визначних місць, багатоденні походи, екскурсії, подорожі, фестивалі, оздоровчі табори, злети, туристські змагання-конкурси, походи фізкультурно-оздоровчого характеру, краєзнавчі експедиції та ін.

Напрями інклюзивного туризму виступають:

- природотерапія, або екотуризм – саме природа є гармонійним середовищем для людини, де вона знаходить душевний спокій, можливість виразити емоції;
- релігійні маршрути – під час яких віра стає додатковою підтримкою;
- етнографічний туризм – під час якого відбувається самоідентифікація, вивчення своїх етнічних коренів, щоб відчутти себе особливим, наділеним давньою історією і власними культурними традиціями;
- культурно-пізнавальний туризм: відвідування музеїв щодо задоволення основної потреби людини – потреби пізнання;

– віртуальний туризм – дозволяє компенсувати дефіцит спілкування в умовах соціальної ізоляції (Кравченко, 2022).

Одним з пріоритетних завдань під час інклюзивної туристичної діяльності є формування історичної свідомості та пробудження патріотичних почуттів у дітей та молоді, прилучення їх до духовної спадщини, багатств національної культури, сприяння розумінню цінностей культурно-історичних пам'яток, формування екокультури та екологічного виховання.

На сьогодні провідною формою інклюзивного туризму у педагогічній практиці є екскурсії. Вони займають важливе місце у навчально-виховній роботі зі школярами та студентством, в тому числі й з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами.

Екскурсійно-пізнавальний туризм має потужний педагогічний потенціал для розвитку творчих здібностей дитини завдяки тому, що сама «природа» екскурсії як форма освітньої та просвітницької діяльності дозволяє органічно реалізувати на практиці базові загальнопедагогічні принципи – наочності, культуровідповідності, природовідповідності, співпраці. Екскурсійно-пізнавальний туризм може стати одним з ефективних засобів, що сприяють соціальній адаптації та соціалізації дитини, вихованню і гармонійному розвитку її особистості (Заславська, 2019).

Екскурсія – наочний процес пізнання навколишнього світу, його предметів та явищ, процес знайомства з особливостями природи, історії, побуту, визначними пам'ятками міста, регіону чи країни. Правильно проведена екскурсія дає змогу екскурсантові «побачити» за допомогою власної уяви та мислення щось більше, ніж те, що є перед ним в момент спостереження об'єкта. Так відбувається тому, що всі об'єкти – пам'ятки історії та культури, музейні експонати – цікаві не тільки самі по собі, а є свідченням існування певної культури, втіленням певної історичної епохи.

За змістом екскурсії поділяються на такі види:

1. Екскурсії на природу. Такі екскурсії проводяться в одні і ті ж місця для того, щоб показати дітям сезонні зміни, які відбуваються в природі.
2. Музейні екскурсії, які безпосередньо пов'язані з таким поняттям, як «музейна педагогіка».
3. Туристично-краєзнавчі екскурсії передбачають знайомство учнів з історією міста, району, області, з їх визначними пам'ятками.
4. Комплексні екскурсії, які охоплюють відразу кілька видів.

Кожен з видів екскурсій має свої переваги. Так, спілкування з природою справляє значний вплив

на емоційний розвиток дитини: здатність до естетичного сприйняття природи, усвідомлення необхідності збереження екологічної рівноваги є важливим показником сформованості екологічної культури особистості (Пісняк, Резніченко, 2020).

Експерсії на природу, краєзнавчі експедиції створюють сприятливі умови для екологічного виховання, виховання свідомого ставлення до природи нашої країни, культивування ставлення до природного середовища як важливого джерела життєдіяльності людини, визнання необхідності збереження екологічної рівноваги як необхідної умови повноцінного її життя.

Завдяки спільній участі учнівської молоді в подорожах та екскурсіях формується толерантне ставлення до інакшості. В умовах інклюзивного туризму долаються стереотипи щодо людей з інвалідністю, гостріше усвідомлюється потреба створення безбар'єрного простору, формується повага до прав іншої людини та навички турботи про людину, яка перебуває в складній життєвій ситуації, забезпечується рівний доступ до освіти і неупереджене ставлення до всіх дітей.

Особливе значення мають екскурсії до етнографічних музеїв (етнографічний туризм). Оскільки проголошення незалежної України спонукало народ до глибокого вивчення своєї історії, традицій, обрядів, звичаїв, мови за останні десятиріччя їх кількість зросла. Основний фонд складається з оригінальних пам'яток історії, природи, знарядь праці, побуту творів образотворчого мистецтва. Зокрема, загальну рису експозицій музею становить велика кількість побутових речей, інтер'єр української селянської хати, велике зібрання українського одягу, різноманітність вишивок тощо. У пошукових експедиціях зустрічей зі старожилками учні записують народні пісні, легенди, вивчають побут жителів рідного краю давніх років та сьогодення (Масовець, 2019). Крім того діти та молодь можуть брати участь у майстер-класах. Наприклад, виготовлення ляльки-мотанки, ліплення горщиків з глини, розпис писанок та ін. Завдяки цьому вони пізнають мистецтво українського народу, довідуються про особливості культури в різних регіонах України, традиційні народні ремесла України, народні традиції та обряди.

Детально знайомлячись з народними традиціями, оберегами, мистецтвом, предметами хатнього вжитку, інтер'єром, національним одягом, взуттям, зразками народних промислів України учні активізуються щодо музейної діяльності, що, своєю чергою сприяє духовному та культурному відродженню України, а це є одним із завдань патріотичного виховання дітей та молоді.

Важливе значення мають туристично-краєзнавчі екскурсії по рідному місту. Це сприяє формуванню позитивно насиченого образу рідного міста, ціннісного ставлення дітей та молоді до нього, вихованню почуття гордості за здобутки рідного міста, його історію та культуру. Сюди можемо віднести: музейні екскурсії, екскурсії містом, огляд тематичних виставок, театралізовані музейні заняття, виконання творчих завдань та проектів. Туристично-краєзнавчі екскурсії передбачають знайомство учнів та студентів з історією виникнення міста та походження його назви, його символікою, знайомство з історичними пам'ятками та визначними місцями, розповідями про видатних постатей, що походять з рідного міста (Волошин, 2019: 56).

Природотерапія, яка має відновлювальний, оздоровчий та пізнавальний ефект завдяки багатим природним ресурсам, характеризується адаптаційним потенціалом, доступністю та мало-затратністю з фінансової точки зору та інших технічних засобів. Спілкуючись з природою, вивчаючи її об'єкти і явища, діти поступово усвідомлюють світ, у якому живуть: відкривають чудову розмаїтість рослинного й тваринного світу, усвідомлюють роль природи в житті людини, цінність її пізнання, відчують морально-естетичні почуття й переживання (Кравченко, 2020).

Екотуризм можна розглядати як подорож з метою відпочинку та знайомства з новими регіонами та об'єктами й усвідомлення себе як складової частини природної або штучно зміненої екосистеми. Іншими словами, екотуризм – це культурний відпочинок на природі, який не завдає збитків навколишньому середовищу та дозволяє зберігати й відновлювати біологічну різноманітність та абіотичні умови існування живих організмів. Екотуризм орієнтує на відвідування територій природно-заповідного фонду, а це вимагає суворого дотримання правил охорони довкілля (Арсеньєва, Кусков., Феоктистова, 2019).

До основних принципів екотуризму можемо віднести:

- стимулює та задовольняє потребу людини спілкуватись з природою шляхом відвідування незмінених або майже незмінених діяльністю людини територій;
- характеризується незначним впливом на довкілля. Саме з цієї причини екотуристичні подорожі можуть проводитись до природних територій, що суворо охороняються;
- екотуристична діяльність запобігає негативному впливу на природу й культуру та сприяє охороні природи та гармонійному соціально-економічному розвитку територій;

– екотуризм – це подорожі, які поєднують відпочинок й екологічне виховання та сприяють збільшенню рівня культури взаємовідносин людини та природи, формуванню почуття особистої відповідальності за стан навколишнього середовища (Давиденко, 2019).

Висновки. Отже, під час проведення різноманітних форм інклюзивного туризму у дітей та молоді відбувається накопичення знань про історичні, культурні, географічні особливості міста, рідного краю, Батьківщини в цілому; позитивне емоційне переживання цінностей національної культури, горде сприйняття своєї належності до національно-етнічної спільноти, орієнтацію на

бережне ставлення до пам'яток архітектури та культури, любов до природи; формування мотивів, умінь та якостей, що забезпечують відтворення ціннісних ставлень, патріотичних почуттів у поведінці та діях школярів та студентів.

Таким чином, провідними завданнями патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді засобами інклюзивного туризму виступили: пробудження патріотичних почуттів та історичної свідомості дітей та молоді; прилучення їх до духовної спадщини, багатств національної культури; формування відповідального ставлення до навколишнього середовища та екологічної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсеньева Е.И., Кусков А.С., Феоктистова Н.В. Основные концепции и направления современного экотуризма: компаративный анализ. URL: <http://www.tourlib.columb.net.ua/Statti/Tourism/arsenjeva.htm> (дата звернення: 15.09.2022).
2. Волошин С. В. Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної підготовки: дис... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2019. 263 с.
3. Давиденко І.В. Екотуризм як складова екологічного виховання студентів. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2146/1/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%20%D1%8F%D0%BA%20%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2.pdf> (дата звернення: 15.09.2022).
4. Заславська А. В. Педагогическая направленность работы экскурсовода: особенности подготовки организаторов инклюзивного туризма. *Ученые записи Орловского государственного университета. №1(82), 2019. С. 249.*
5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: наказ МОН України від 06.06.2022. протокол № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення: 15.01.2022).
6. Кравченко О.О. Інклюзивний туризм в умовах закладу освіти: принципи, функції, напрями та види. *Вісник вість. 2022. № 7. С. 45–58.*
7. Кравченко О.О. Природотерапія як інноваційна технологія реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного туризму. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2020. № 2 (47). С. 73–77.*
8. Масовець О. А. Віртуальні технології як передумова розвитку конкурентоспроможності підприємства. 2019. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/4753/virtualnarealist.pdf> (дата звернення: 15.01.2022).
9. Пісняк В.С., Резніченко І.Г. Екскурсія як форма інклюзивного туризму для молодших школярів з особливими освітніми потребами. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. 2020. Вип. 1 (3). ч. 2. С. 120–127.*
10. Про концепцію екологічної освіти в Україні №13/6-19 від 20.12.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> (дата звернення: 15.09.2022).
11. Тищенко С.В., Чернишова Т.М., Осипчук А.С. Туризм як засіб психологічної та соціальної підтримки груп ризику та людей з особливими потребами. *Економіка та управління національним господарством. С. 73–81. DOI: https://doi.org/10.32843/infrastruct51-11* (дата звернення: 15.09.2022).

REFERENCES

1. Arseneva E.Y., Kuskov A.S., Feoktystova N.V. Osnovnye kontseptsyy u napravleniya sovremennoho ekoturizma: komparatyvnyi analiz [Basic Concepts and Directions of Modern Ecotourism: Comparative Analysis]. URL: <http://www.tourlib.columb.net.ua/Statti/Tourism/arsenjeva.htm>. [in Russian].
2. Voloshyn S. V. Patriotychne vykhovannia uchniv pochatkovoї shkoly zasobamy muzeinoї pidhotovky: dys... kand. ped. nauk [Patriotic education of primary school students by means of museum training]. 2019. 263 p. [in Ukrainian].
3. Davydenko I.V. Ekoturizm yak skladova ekolohichnoho vykhovannia studentiv [Ecotourism as a component of environmental education of students]. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2146/1/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%20%D1%8F%D0%BA%20%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2.pdf>. [in Ukrainian].
4. Zaslavskaya A. V. Pedagogicheskaya napravlenost raboty ekskursovoda: osobennosti podgotovky organizatorov ynkluzivnoho turizma [Pedagogical orientation of the work of a tour guide: special features of the preparation of organizers of inclusive tourism]. Academic records of the Oryol State University. 2019, Nr 1 (82), p. 249. [in Russian].

5. Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy: nakaz MON Ukrainy vid 06.06.2022. protokol № 527 [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>. [in Ukrainian].

6. Kravchenko O.O. Inkliuzyvnyi turyzm v umovakh zakladu osvity: pryntsyipy, funktsii, napriamy ta vydy [Inclusive tourism in the conditions of an educational institution: principles, functions, directions and types]. Politeness. 2022, Nr 7, pp. 45–58. [in Ukrainian].

7. Kravchenko O.O. Pryrodoterapiia yak innovatsiina tekhnolohiia rehabilitatsii ditei ta molodi z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho turyzmu [Naturopathy as an innovative technology for the rehabilitation of children and youth with special educational needs in the conditions of inclusive tourism]. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social work». 2020, Nr 2 (47), pp.73–77. [in Ukrainian].

8. Masovets O. A. Virtualni tekhnolohii yak peredumova rozvytku konkurentospromozhnosti pidpriemstva roboty [Virtual technologies as a prerequisite for the development of enterprise competitiveness.] 2019. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/4753/virtualnarealist.pdf> [in Ukrainian].

9. Pisniak V.S., Reznichenko I.H. Ekskursiia yak forma inkliuzyvnoho turyzmu dlia molodshykh shkoliariv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Excursion as a form of inclusive tourism for younger schoolchildren with special educational needs]. Psychological and pedagogical problems of the modern school. 2020. Nr1 (3). pp. 120–127. [in Ukrainian].

10. Pro kontseptsiiu ekolohichnoi osvity v Ukraini №13/6-19 vid 20.12.2001 [On the concept of environmental education in Ukraine No. 13/6-19 dated 12/20/2001.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>. [in Ukrainian].

11. Tyshchenko S.V, Chernyshova T.M., Osipchuk A.S. Turyzm yak zasib psykhologichnoi ta sotsialnoi pidtrymky hrup ryzyku ta liudei z osoblyvymy potrebamy [Tourism as a means of psychological and social support for risk groups and people with special needs]. Economy and management of the national economy. Pp. 73–81. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct51-11>. [in Ukrainian].